

A *kocsi* szó jelentésének alakulása a magyar és az angol nyelvben

Közismert, hogy a *kocsi* szó az egyik leginkább elterjedt, nemzetközi vált magyar eredetű szó. Számos európai nyelvben megtalálható kissé változó formában, némelyikben elsősorban 'hintó', másutt 'autó' jelentésben, egyes nyelvekben – például az angolban - mindkettőben, és e fő jelentéseken kívül számos egyéb, az eredetivel összefüggő vagy teljesen függetlennek látszó jelentés is kialakult.

Mielőtt a szó jelentésének változását e két nyelvben összevetnénk, röviden tekintsük át, mi okozhatta a magyar kocsi jármű, és ezen keresztül a *kocsi* szó széleskörű elterjedését a közép- és újkori Európában? Ez annál is fontosabb kérdés, mivel az egyik elsődleges forrásként használt szótárban, az Oxford English Dictionaryben (OED2) ez áll: „It does not appear certain what was the precise new feature that distinguished the Hungarian kocsi, and led to its adoption throughout Europe.” (Hozzávetőleges fordításban: Nem bizonyos, mi volt a magyar kocsinak az a sajátossága, amitől ilyen mértékben elterjedtté vált Európa szerte).

A magyarok a honfoglaláskor elsősorban a kétkerekű taligát, és a feltehetően két taliga összekapcsolásával keletkezett szekeret használták (Pajzs A: 1986). A négy kerék páronként, az út egyenetlenségeinek megfelelően, egymástól függetlenül is mozoghatott. Erre a két taligából összeállított szerkezetre úgy voltak a kocsiszekrényt 'carrosserie' képező oldal- és fenékdeszkák feltéve, illetve felfüggesztve, hogy szintén szabadon elmozdulhassanak. Ez a szekér az „úttalan utakon” terhet és személyt is szállított. Tarr László (1986) szerint: „Valószínű, hogy – a vasalt szekérhez képest – a magyar »kocsi« azért nem rázott annyira, mert a facsapok, faperselyek és fatengelyek bizonyos fokig csökkentették a rázkódást, amihez hozzájárult még az is, hogy a vasalatlan kerék bár könnyen tört, de szintén rugalmas volt” (idézi Pajzs A: 1986: 176. p.). Ezek szerint a magyar kocsi szokatlan rugalmasságának, a rossz útviszonyokhoz való alkalmazkodási képességének köszönhetette népszerűségét. Mátyás korában a Buda és Bécs közötti úton Kocs községben volt egy fontos posta állomás, ennek köszönhetően itt alakulhatott ki egy olyan kocsikészítő műhely, ahol az addig is szokatlanul jó tulajdonságokkal rendelkező magyar szekeret tovább fejlesztették. E fejlesztés fontos fejezete a több méter hosszú laprugó. A két ilyen rugó végéhez akasztott kocsiszekrényben már kényelmes az utazás! Ez a hintázó „kocsi szekér” terjedt el a XVI. században.

A szó főbb jelentései a magyar nyelvben

Az ÉKsz. az alábbi fő jelentéseket sorolja fel:

1. Négy keréken járó lófogatú személyszállító jármű.
2. [Kisebb, könnyű] szekér.
3. 'Kézi v. gépi erővel mozgatott kisebb szállítóeszköz, kézikocsi, gyermekkocsi stb.
4. (*Vasúti*) ~: (v.) teher, v. személykocsi
5. *biz* Gépkocsi, autó
6. (jelzőként) amennyi egy kocsira ráfér
7. *Műsz* Gépnek, szerkezetnek kerekeken, görgőkön, ide-oda mozgó alkatrésze.

A kézisótárban található főbb jelentések alapján megpróbáltam a nagyszótári korpuszból megfelelő idézeteket találni az egyes jelentésekhez, és így elkészíteni a *kocsi* szócikk egy lehetséges változatát.

kocsi fn

1. '<általában négykerekű> lóvontatta jármű <szekér, fiákker, hintó>': Tiszteletes körösi predikátor urak, [...] a nemes tanácsnak tagjaival a temetőig ki fognak menni, mivel Alpár felől mondatik ide jönni, és ott ő excellentiáját köszönteni, oda pedig *kocsi* rendeltessék, hogy tiszteletes urak felülvén annál előbb a városban békísérhessék. (1774 /1856 Balla G: 1800014003, 131) Itt edgy *Kotsi* fíjjed, amott káromkodik Két Béres, harmadik Törömbe kinlódik. (1788 1800449009, 154) | A' Vendég-fogadás afféle embereknek [zámok közzül való vólt, a' kik öröme]t [zolgálnak, és a' [zolgálatban öröme]ket találják. Mindjárt *Kotsiba* fogatott, és maga is el-ment, hogy a' Béres miatt [emmi el-ne halladjon. (1792/1793 Szüts István: 1800339002, 0041) | „A' pataknak partyánn sok munkást találván, / „,s mellette egyg árkot ké]zülni csudálván, / „,magamban ez iránt sokáig aggódtam, / „,s *kocsimmal* végtére hozzájok tolódtam. (1806 Verseghy Ferenc: 1900518008, 34) | Elvitt magával gyalog, *kocsin*, lóháton a gazdaságba s nem egyszer szinte megszóktetett, csakhogy elvihessen a szabadba megedzendő tagjaimat s függetlenítendő magamviseletét. (1824-1844 /1887 Podmaniczky Frigyes: 1900370002, 130) | Napszálltakor a Lilla *kocsija* mellett sebes troppban s caloppban haza vágatván, egy darabig véle s az aradi leányokkal sétálgattunk az utcán, (1831/1895 Jászay Pál: 1900207001, 227) | A mint az esküvési hókusz-pókusznak vége lett, rögtön *kocsira* ültünk, s vágattunk ide Koltóra. (1843-1849 /1956 Petőfi Sándor: 1900366456, 72) | És ha fazekasok, szilvás *kocsik* jöttek, hordta a tiszta buzát. (1850-1873 /1949 Táncsics Mihály: 1900463015, 41) | Sürög forog a cselédség : tüsszögő, tomboló paripákon érkeznek a vendégek, vagy robogó *kocsik* gördülnek a ház elé.. (1855 Győry Vilmos: 1900170013, 21) | Az sem ritka eset, hogy egy *kocsiban* ló, szamár, öszvér s tehén kerüljenek egy - társaságba. (1881 Virter Károly: 1900571002, 154) | Egy országúton nyargalt elő egy kétlovas *kocsi* velük fák közt, mintha egyenesen a mozipublikumba rohannának bele s mindig jobban látszott az arcuk, ahogy közeledtek és a vászon sarkában elkanyarodott a *kocsi* velük hirtelen. (1920 Szép Ernő: 2000665042, 77) | A *kocsi* elvágat, egyenesen az erdőszentpáli bíróságra. (1945 Böződi György: 2000070002, 44) | Hogy ő nem fuvaros, mondta. Pedig féderes *kocsija* is van. Nem kéne négy órát szekéren rázatni azt a szegény asszonyt. (1950 Egri Viktor: 2000119002, 17) | királyné akart lenni Pesten, minden téren, mindenütt, fel akart tűnni, parádézni akart, mutogatni akarta magát, ahol csak lehetett, vendéglőben cigány mellett, vagy a *kocsi* bakján a Stefánia úti korzón - már megint nem fért a bőrébe, nem bírt azzal a veszekedett temperamentumával. (1962 Bókay János: 2000065002, 301).

2. 'kicsi kézikocsi, gyerekkocsi': A kis fiú kicsi *kocsiban* húzta a legkisebbet s ragyogott az arca. Most mindig kinn vannak, pedig már csípős az idő, mert nagyon büszkék a kis szekérre, amit apjuk csinált, (1917 Móricz Zsigmond: 2000462006, 140) | Úgy tűnik, mintha látnám-hallanám : / fölöttem süt víg anyám, / a dajkával kis *kocsiban* tolat /, reménydús fiatalurat (1938 Weöres Sándor: 2000788048, 22) | .. a park közkert, játszanak benne a gyerekek, andalognak a szerelmesek, *kocsit* tolnak a kismamák. (1980/1982 Kerényi Grácia: 2000324046, 151).

3. 'vasúti kocsi': A XV. csoportban a vasúti *kocsik* vámja emeltetett 10-ről 12-re, miután kimutattatott, hogy azok constructiójához szükséges alkatrészekről magasabb vám szedetik, ezzel tehát csak a vámtarifa rectificatiója czéloztatik. (1883/1888 Trefort Ágoston: 1900494006, 282) | A vonat most egyszerre hátragördült pár méterre. A mozdony az első *kocsikat* a tartalékkocsikhoz tolt. (1895 Zempléni P. : 1900536004, 31) | Bársonyos vasúti *kocsikban* jöttek, pezsgőt ittak és pecsenyét ettek. (1922 Szabó Dezső: 2000623011, 152) | A vasúti *kocsi* szűk elsőosztályú szakasza zsúfolva van lélekzet-fogyásig. A hat személyre szánt szakaszban tizenegyen vannak : két nő, nyolc katona és ő. (1931 Szabó Dezső: 2000623013, 155) | Most utazom először magyarországi filléressel. A huszonöt harmadosztályú *kocsi*

egymásba kapcsolva, mint valami hosszú vashernyó, ezerötszáz embert visz Szegedre, Az ember tragédiájának szabadtéri előadására. (1939/1947 Kosztolányi Dezső: 2000359245, 211).

4. '< mennyiség jelölésére, melléknévi használatban >': Tavaszkor a 'buzára lóherét kell vetni. A 'következő esztendőben ezt a 'lóherét egyetlen egyszer le kell kaszálni, és közvetlenül a 'kaszálás után a 'föld takartassék be jó erőssen trágyával, négy ígás 18 *kocsit* arányban egy holdra számítva. (1835 Némethy József: 1900333015, 209) | Dudaron vagy Csesznegben egy *kocsi* almát vett, s hazafelé mentében apám házába szált meghálásra. (1850-1873 /1949 Táncsics Mihály: 1900463015, 32).

5. 'autó': Csak amikor már bent ült s a *kocsi* elindult, akkor jutott eszébe, hogy semmi pénz sincs nála, most mi az ördögöt fog csinálni. A *kocsit* se tudja kifizetni. (1932 Móricz Zsigmond: 2000462011, 229) | Itt hagyom neked a *kocsit*, taksziba ülök. (1940 Heltai Jenő: 2000239062, 74) | Mialatt a rendőr a futástól lihegve bejelentette a csoportosulást, s az ügyeletes rendőrtiszt a főkapitányságra telefonált, ahonnan készültségi *kocsin* rögtön kiküldtek egy rendőrszakaszt, a tüntető menet tovább haladt a Nyugati felé. (1957 Déry Tibor: 2000107007, 171) | Már vettünk új gumikat, új tengelyeket, új hűtőt, új AC pumpát, új kuplungot, új fédereket, új csapágyakat, új perselyeket, új fogaskerekeket, új akkumulátort, ráköltöttünk a *kocsira* 30000 forintot, s rosszabb mint valaha. Szétszedve áll most is, két hete. ha néha jár, úgy ráz, zörög és kattog, mint egy traktor. (1957 Benedek István: 2000041013, 469) | Gépiesen indította el a *kocsit*, mélyen rádült a kormányra. Direktbe kapcsolt, majd levette a gázt. (1965 Polgár András: 2001121006, 96) | Ha jól belegondolok, azt kell mondanom, az autóm is öreg. Szándékosan vettem hatéves *kocsit*, kipróbált, megbízható, a vezetőülés kárpitja itt-ott már foszladozik. (1983/1984 Polgár András: 2001121003, 114) | A feleségem nem tudja majd sértetlenül kihozni a garázsból a *kocsit*. (1986 F. Várkonyi Zsuzsa: 2001044006, 96) | új értékre kötött cascóval rendelkezőknek lényegesen kedvezőbb megoldás volt a *kocsi* ellopása, mint eladása (1997 MH.4231,).

6. 'busz': Mikor Nagy Imre belépett a *kocsiba*, akkor valaki a füléhez hajolt és odasúgta : " Vigyázzon, Nagy elvtárs, nem oda visszük, ahová mondják. " Nagy Imre azonnal megfordult és leszállt az autóbusról. . (1989 Méray Tibor: 20004344005, 341).

Amikor először dolgozni kezdtem a szócikken, több mint 3000 adatot találtam a korpuszban. Később, miután az addig 17 millió szövegszónyi korpuszt 23 milliónyira bővítettem, már több mint 6000 adatot találtam rá! Ebből is jól látható, milyen hatással van a korpusz bővítése a lehetséges példamondatok mennyiségére: elsősorban az amúgyis gyakori szavakról kapunk még sokkal több adatot, ugyanakkor az egyszeri előfordulású szavak száma is jelentősen növekszik. Több ezer lehetséges idézetet teljesen reménytelen vállalkozás egyesével megvizsgálni, és mérlegelni, melyik jelentésben melyik a jó példamondat az első előfordulásra, vagy akár a továbbiakra. A Nagyszótárban 30-50 évenként igyekszünk példát találni minden jelentésárnyalatra. A próbaszócikkben ennél jóval többet látunk, de ez nem végleges formában kidolgozott változat. Itt elsősorban a korpusz kétarcúságát szándékoztam bemutatni: a gyakran előforduló jelentéseknél nehéz eldönteni, mit is hagyjunk ki a sok érdekes, jellemző életképet felelevenítő példamondatok közül, másrészt a kevésbé gyakori jelentésekre alig-alig találunk példát, még az ilyen gyakori szavak esetében sem. Célul tűztük ki az eddig nem regisztrált jelentések észlelését, definiálását, példával való illusztrálást is. Több ezres előfordulási számnál ez megint csak akkor volna biztosítható, ha vállalkoznánk arra, hogy minden példamondatot egyenként végigolvasunk, és mérlegeljük, mást jelent-e, mint az eddig már ismertek. A magam részéről mindössze arra törekedtem, hogy egyfajta gyorsolvasással áttekintsem ezt a kétségbeejtő mennyiségű adatot, és igyekeztem minél tágabb időszakból találó példamondatokat kiválasztani, aprólékos jelentésárnyalatok helyett egy-egy tömbbe sűrítve a lényegében hasonló jelentéseket. Eleinte azt reméltem, könnyen elkülöníthetem a 'szekér' jelentésű *kocsit*, a 'hintótól', vagy a turisták csábítására ma is

használt 'lovaskocsitól'. A vizsgálat közben világossá vált azonban, hogy a példamondatok többségénél egyáltalán nem lehet gyorsan és biztosan eldönteni, milyen is volt az a kocsi, ha csak nincs a kontextusban olyasmi, ami sugallja a valószínű árnyalatot: (Például *az ő excellentiája* számára rendelt *kocsi* minden valószínűség szerint 'hintó', míg az a *kocsi*, amelybe egyidejűleg *ló, számár és öszvér* van befogva, sokkal inkább 'szekér' lehet). Viszonylag könnyen, gyorsan találtam számos előfordulást a 'vasúti kocsi' jelentésre, mivel ezekben a mondatokban gyakran szerepel a *mozdony, vonat* stb. szó. Meglepően nehéz volt azonban megtalálni az első idézetet az 'autó' jelentésre. Csupán abból lehettem biztos, hogy a mondat erre utal, hogy az előzőben szerepelt az *autó* szó, nyilván a szóismétlés elkerülésére használta itt a szerző a *kocsi* szót. Ez a példamondat azonban újabb probléma elé állított: hacsak nem idézem legalább részlegesen az előző mondatot is, semmi nem győzi meg az olvasót arról, hogy ebben az esetben valóban 'autó'-t jelentett a *kocsi*. A további példák azonosítása szintén nem volt olyan kézenfekvő, mint reméltem: a konkordancia sorok gyors áttekintéséből általában korántsem világos, mikor szerepel a szövegben 'lővontatású jármű', és mikor 'autó', hiszen e kétféle járműnek jó ideig teljesen azonos volt a funkciója: személy és teher szállításra használták. Ezért a leggyakrabban mellettük előforduló igék: *beszállt, ment, robogott* stb. nem árulkodnak egyértelműen a jármű milyenségéről. A legkönnyebben olyankor tudtam azonosítani az 'autó' jelentést, amikor a mondatban különféle alkatrészeit megnevezték. Bár saját nyelvhasználatomból jól tudom, hogy a *kocsi* szó jelenthet(ett) 'busz'-t és 'villamos'-t is, a korpuszban mindössze egy adatot találtam a 'busz' jelentésre, a 'villamosra' pedig csak olyan idézeteket, ahol a *villamoskocsi* szó szerepel különírt alakban. A 'busz' példamondata az egyik oldalról szívemarkoló: a magyar történelem egy drámai pillanatát eleveníti fel, másrészt ismét jól jelzi az idézetek méretének problémáját: csak akkor válik egyértelművé, hogy ez esetben tényleg 'busz'-t jelent a szó, ha három egymást követő mondatot idézek.

A 2. és 4. jelentésre alig-alig találtam idézetet. A 4. jelentésnél szereplő első példamondat jól illusztrálja, mennyire veszélyes vállalkozás mindenáron első előfordulást keresni a korpuszban: a mai olvasó számára ez a mondat lényegében teljesen érthetetlen, így abban sem vagyok biztos, valóban a megfelelő jelentésnél szerepeltettem-e ezt a példát. A 7. jelentésre különféle trükkökkel sem sikerült (*kocsi* és *írógép* vagy *gép* egymás közelében) a korpuszban példamondatot találnom, de ismét hangsúlyoznom kell, nem olvastam végig gondosan egyesével a több mint 6000 példamondatot. Így elképzelhető, hogy van ilyen, csak nem vettem észre.

A magyar szó jelentésének alakulását tehát az ÉKsz. és a korpusz alapján így foglalhatjuk össze: a történeti korpuszban a leggyakoribb jelentés az eredeti 'lővontatta jármű', 1932-től kezdve fokozatosan mind gyakoribbá válik az 'autó' jelentés, a mai nyelvhasználatban természetesen ez a leggyakoribb. Míg a 70-es években az ÉKsz. szerzői még bizalmasnak érezték ezt a szót az *autó*hoz vagy *gépkocsi*hoz képest, ma mind a köznyelvben mind a sajtóban teljesen egyenértékűen használjuk az *autó* szinonímájaként. Gyakran jelent még 'vasúti kocsi'-t is, ritkán 'busz'-t, 'villamos'-t, 'babakocsi'-t. A műszaki nyelvben még feltehetően él az 'ide-oda mozgó alkatrész' jelentés is, de ezt a korpusz, jellegénél fogva, érthető módon nem reprezentálja.

A coach szó az angol nyelvben

Az Oxford English Dictionary 1992-es kiadásában a *coach* szónak ezek a főbb jelentései. Az eredeti értelmezés után az Ország (1999) szótárban talált megfelelő ekvivalenseket adom meg, ahol nem találtam pontos ekvivalenst, megpróbáltam lefordítani, kombinálva a

legközelebbi Országgh megfelelővel (n: 1.b, 1c v: 1a, 2a, 3b, 3c), ez utóbbiakat { } zárójellel jelölöm. Kerek zárójelben az első és utolsó idézet évszámát adom meg.

1.a A large kind of carriage: in the 16th and 17th centuries usually a state carriage of royalty or people of quality (still occasionally used, as e.g. the Lord Mayor's coach) now, usually, a large close carriage with four wheels, with seats inside, and several outside, used for public conveyance of passengers. '(dísz)kocsi, hintó' (1556-1841)

1.b ...a supplementary or extra coach, beside the usual service '{Kiegészítő jármű, a szokásos járaton kívül}' (1732-1802)

1.c Sometimes used for the passengers by a coach '{Ritkán az egy kocsiban szállított utasok megnevezésére}' (1840)

1.d A railway carriage 'vasúti (személy)kocsi' (1832-1948)

1.e A single-decker bus '(távolsági) autóbusz' (1923-1955)

1.f Economy or tourist class, on a passenger aircraft 'turista osztály [repülőgépen]' (1949-1985)

2. *Naut* An apartment near the stern of a man of war, usually occupied by the captain. 'tanácskozó szoba, parancsnoki kabin [hadihajók tatján]' (1660-1850)

3.a *University colloq.* A private tutor who prepares a candidate for an examination 'házitanító, magántanító, vizsgára előkészítő tanár, instruktor, korrepetítor' (1848-1878)

3.b One who trains others for an athletic contest, esp. a boat-race. 'edző, tréner, oktató, tanulópár vezető [autón stb.]' (1885-1888)

3.c A tame bullock or horse used as a decoy in catching wild cattle or horses *Austral* '<engedelmes tehén v. ökör amelyet a vad szarvasmarha figyelmének elterelésére használnak>' (1873)

coach v

1. trans To convey in, seat in, provide with a coach Also fig? *Obs* 'hintón/kocsin megy/jár kocsizik, {kocsiról gondoskodik}' (1612-1859)

2.a To ride or drive in a coach or motor coach 'hintón/kocsin megy/jár kocsizik, {kocsit hajt/vezet}' (1630-1959)

2.b trans To traverse in a coach 'átkel kocsival' *Obs* (1693-1805)

3. [see coach n 3.]

3.a trans To prepare (a candidate) for an examination, to instruct in special subjects; to tutor; also, to train for an athletic contest, as a boat race 'vizsgára/versenyre előkészít valakit, korrepetál valakivel' (1849-1887)

3.b intr To 'read' or study with a 'coach' '{Házitanítóval tanul}' (1849-1889)

3.c To decoy wild cattle or horses with tame animals cf coach n 3 *Austral* (1873-1959) '{Engedelmes tehén vagy ökör segítségével eltereli a vad szarvasmarha vagy ló figyelmét}'

A Webster's szótár harmadik kiadásában az alábbi értelmezéseket találjuk:

¹**coach** n [ME coche, fr. MF, fr. G kuttsche, n prob. fr. Hung kocsi (szekér) wagon from Kocs, fr. Kocs village in Hungary] **1 a** : a large usu. closed 4-wheeled carriage having doors in the sides and an elevated seat in front for the driver **b Brit** : a railway passenger or mail car **c** : a railroad passenger car with reclining or nonreclining seats that is intended primarily for day travel 'hintó, kocsi' **d** : BABY CARRIAGE 'babakocsi' **e** : a closed 2 door single compartment automobile with permanent back panel and top and in front two separate seats which may be turned down and in the rear a full-width cross seat 'autó' **f** : MOTOR COACH 'autó' **g** : HOUSE TRAILER 'lakókocsi' **h** : an automobile body esp. of a closed model 'autó karosszéria' **i** : a class of passenger air transportation at a lower level than first class 'másodosztály a repülón' **2** : a cabin on the afterpart of the queckerdeck of a man-of-war usu. occupied by the captain

'kapitányi fülke' **3 a** [so called fr. the tutor's being regarded as a means for conveying the student through his examination] : a private tutor who assists students esp. in preparing for examination 'házitanító' **b**: one who instructs or trains a performer or a team of performers (as in debating or musical or dramatic performance; 'korrepetitor' *specif*: one who instructs players in the fundamentals of a competitive sport and directs team strategy <fencing ~> <football ~> - compare MANAGER TRAINER 'edző' **c** : a manual with a condensed body of information on a subject to be committed to memory 'emlékeztető jegyzet' **d**: a member of a team at bat in baseball who is posted near first or third base to direct base runners and signal to batters 'a baseball csapat egy tagja, aki a futót jelzésekkel irányítja' **4 Austral** : a decoy bullock used to catch wild cattle 'szelíd szarvasmarha' **5** : SPONSOR 'támogató' **4b**
2coach vt **1 archaic** : to transport in, place in, or provide with a coach **2 a** : to train intensively by detailed instruction, frequent demonstration, and repeated practice (as for an examination, a dramatic performance, or a public appearance) <~ pupils> 'felkészít' **b** : to act as a coach to (an athletic team or a performer) 'felkészít' **c** : to direct the movements of (a base runner) 'irányít <baseball>' **d** : to give instructions, directions, or prompting to (one performing or attempting something) <two escort vessels, the first maintaining sound contact ... while it~ed the second ... by signals –J.P.Baxter b.1893> ~ 'irányít, jelez' vi **1** : to go in a coach <he ~ed to that licentious city –S.H. Adams> 'kocsival megy' **2 a** : to instruct as a coach : receive instruction from a coach 'tanítva, irányítva lenni' **b** : to direct the movements of a base runner 'irányít <baseball>' **syn** see TEACH

Az OED-vel összehasonlítva meglepő a jelentések számának további növekedése. A jelek szerint az amerikai angolban még újabb jelentések is megjelentek (pl a baseball csapat egyik fontos tagja, színházi korrepetitor stb.). Ugyanakkor azt is megfigyelhetjük, hogy a jelentésárnyalatokra bontás és az értelmezések egy része is sokkal részletesebb, mint az OED-ben. Az OED elsősorban a valódi idézetekkel nyújt mélyebb bepillantást a szavak életébe, míg a Webster's mindent az értelmezésekkel igyekszik részletesen, már-már lexikonszerűen elmagyarázni.

E két nagy klasszikus angol szótár megtekintése mellett lekérdeztem két on-line hozzáférhető angol korpuszt (a COBUILD: Bank of English, és a British National Corpus). Ezek a közelmúltban megjelent, túlnyomórészt sajtóból származó szövegeket tartalmaznak, a COBUILD több mint 300 ezer szövegszónyi szövegből készített minta konkordanciát, a BNC a lekérdezéskor 100 millió szövegszót tartalmazott, ebből lehetett mintát kérni. (Bár hajlandónak mutatkoztak arra is, hogy a *coach* szó több mint 3000 előfordulását elküldjék nekem, de bölcsen megkérdézték, biztosan ezt szeretném-e?). A többszöri mintavételnél azt tapasztaltam, hogy a mai nyelvhasználatban a szó elsődlegesen 'edz/edző' jelentésben fordul elő, nagy ritkán 'busz' vagy 'vasúti kocsi' jelentésben. A modern nyelvi korpuszokban talált tényeket ezután összevettem az utóbbi bő tíz évben megjelent korpusz alapú angol szótárakban található jelentésekkel.

Az első korpuszalapú szótár, a COBUILD (Sinclair 1987) első jelentésként a 'távolsági busz'-t (1.1) tünteti fel, ezt követi a 'vasúti kocsi' (1.2), majd a 'hintó' (1.3). A következő fő jelentéscsoport a *coach* ige: 'edz' (2.1) és 'tanít' (2.2), majd ezután a megfelelő főnevek: 'edző' (3.1) és 'instruktor' (3.2).

A COBUILD 1995-ös jelentősen átdolgozott változatában jól tükröződik a korpuszok lekérdezésekor tapasztalt jelentés változás. A szócikkeknek itt már – sajnos – nincs fő/aljelentés struktúrája: Az első jelentés az 'edző' (1), ezt követi az 'edz' (2), majd az 'instruktor' (3), a 'tanít' (4). Csupán a szócikk vége felé találjuk a korábbi járművel

kapcsolatos jelentéseket, ugyanabban a sorrendben mint a régebbi COBUILD-ben: 'busz' (5), 'vagon' (6), 'hintó' (7).

A COBUILD méltó versenytársaként 1995-ben megjelent CIDE (Procter 1995) már másként strukturálja a szó főbb jelentéseit: a jármű címkéhez besorolva elsőként tünteti fel a 'távolsági busz' -t, ezt követi a 'hintó'. Végül, elavult megjelöléssel a 'vasúti kocsi' következik. Külön címszóként tárgyalja az igei jelentést 'tanít' főcímkével, az értelmezés hozzávetőleges fordításban: 'egy vagy több személy részére sport vagy tantárgyi magánórákat adni'. Így összefoglalták a COBUILD-ben külön tárgyalt 'edz/tanít' jelentéseket. A Cambridge szótár tavaly megjelent amerikai átdolgozásában (Landau 2000) - mivel amerikai korpuszt használtak - a jelentésszerkezet is másképp alakult. Itt is két önálló szócikkben tárgyalják, az első a 'tanár' címkét viseli, ennek első jelentése az 'instruktor' vagy 'edző', második egy speciális 'tréner, korrepetitor', aki elsősorban az előadásmód fejlesztésében segít. A második szócikkben a fő jelentés az 'utasszállító gép turistaosztálya', ezt követi a 'vasúti kocsi', majd a 'hintó', legvégül pedig a brit angolban használt 'távolsági busz' jelentés. A jelentések elrendezésének változása jól tükrözi a használt korpuszok különbözőségét.

A Longman szótár átdolgozott kiadása (Summers 1995) szintén két önálló szócikkben tárgyalja a szót, de ez nem jelentés szerint, hanem szófaj alapján bontja ketté. A főnév szerepel az első helyen, az egyes jelentéseknek itt is jól látható címkéje van, akárcsak a Cambridge szótáraknak. Ebben az 1. jelentés: 'edző', a 2.: 'magántanár', a 3.: 'busz', 4.: 'vagon', 5.: 'hintó', 6.: 'turistaosztály'. (Eszerint ezt a szótár nem csak a brit angolt tanulóknak szánták). Az igei jelentések sorrendben: 1.: 'edz', 2.: 'tanít', 3.: 'betanít'. Az itt látható példamondatból értjük meg leginkább, miben tér el ez a jelentés a szokásos 'edző/tanár' jelentéstől: "*The Collagan girl must be carefully coached in the story she will tell in court*" 'A Collagan lányt alaposan fel kell készíteni, mit vall majd a bíróságon'. Ez az idézet jól illusztrálja, mi is a valódi haszna a korpuszból vett példamondatoknak: míg pusztán az értelmezés alapján nem tudtam elképzelni, pontosan milyen helyzetekben használatos a *coach* szónak ez a jelentése, miben tér el az ismertebb 'felkészít' jelentéstől, a példamondatot elolvastva úgy érzem, megértettem, miről is van szó.

Valamennyi idézett angol szótár bemutatja, hogy a *coach* szónak legalább egy fontos új főjelentése lett: 'tanít/felkészít/edz', illetve az ezeknek megfelelő főnevek. Az OED tanúsága szerint ez a jelentés valamikor a 19. század közepén tűnt fel. Egyetemisták által használt szleng szóhasználatként minősítették egy Thackeray regényből vett idézet alapján, pusztán ennek alapján nem dönthető el, kialakulásában volt-e szerepe az eredeti *hintó* jelentésnek. Mivel a könnyen hozzáférhető angol korpuszok csak mai szövegeket tartalmaznak, nem volt módomban felkutatni, van-e máshol korábbi adat erre a jelentésre, vagy olyan, amely magyarázatot ad e jelentés kialakulására. Egy lehetséges forrásnak tartom a *coach-fellow* kifejezést szintén az OED alapján: "a horse yoked in the same carriage with another, humorously of persons, a companion, a mate" 'az a ló, amelyik egy másik mellé van rendszeresen befogva, emberekkel kapcsolatban tréfásan: társ'. Elképzelhető, hogy a tréfás 'társ' jelentésű 'coach fellow' szókapcsolatból keletkezett a 'házitanító' jelentés.

A szó jelentésének nyilvánvaló változásán kívül az idézet szótárak jól tükrözik az egyes jelentések gyakoriságának változását az eltelt időszakban, illetve a különböző nyelvtérületeken. Valamennyi modern korpuszalapú szótár megegyezik abban, hogy a jelentések sorrendjét elsődlegesen a vizsgált korpuszban való előfordulás gyakorisága szabja meg. Ez a gyakorlat a felhasználó számára feltétlenül hasznos, hiszen az ember rendszerint a keresett szó egy bizonyos szövegben előfordult aktuális jelentését szeretné megtalálni, a

legritkébb esetben használ az ember úgy szótárt, hogy a szó összes jelentését és ezek finom árnyalatait egyszerre akarja megtudni. Erre - az elsősorban kutató filológusok számára valószínű - felhasználásra legjobb természetesen az OED jellegű történeti szótár, különösen, ha megjelenik az alaposan átdolgozott változat, amely már a ma aktuális jelentéseket is tartalmazza új példamondatokkal. Az átdolgozás alatt lévő szótár – regisztrációs díj ellenében – az interneten hozzáférhető, folyamatosan karbantartják, így nyomon követhető az aktualizálás folyamata, sőt, lelkes kutatók maguk is jelentkezhetnek adatgyűjtőnek, szócikk készítőnek, szintén az interneten keresztül.

A *kocsi* olyan magyar eredetű nemzetközi szó, amely nem csupán első jelentéséhez hasonló vagy kapcsolódó árnyalatokat őrzött meg több nyelvben, hanem, az angolban legalábbis, számos új, az eredetihez nem nyilvánvalóan asszociálható jelentése is kialakult. Az angol világnyelvi válásának következtében, remélhetőleg hosszú ideig hozzájárulhat a magyar művelődéstörténet ezzel - a magyarok ötletességét jól jelképező - szóval a világ kultúrájához.

Bibliográfia

- Gove P.B. (főszerk) Webster's Third New International Dictionary of the English Language Unabridged, ???, London
- Landau, Sidney (főszerk.) *Cambridge Dictionary of American English*, 2000, Cambridge University Press, Cambridge (CDAE)
- Murray (főszerk) OED2 *Oxford English Dictionary on CD-ROM* version 1.01. 1992, Oxford University Press, Oxford, AND software B.V. Rotterdam
- Ország L.-Magay T. (főszerk) Angol-magyar nagyszótár 1998, Akadémiai Kiadó, Budapest
- Pajzs András Igás gazdasági eszközök a közép- és újkori Magyarországon. *Járművek, mezőgazdasági Gépek*, 36. évfolyam, 1989. 5. szám. 174-177.
- Procter, Paul (főszerk.) *Cambridge International Dictionary of English*, 1995, Cambridge University Press, Cambridge (CIDE)
- Sinclair, J. & Hanks, P. & all. (szerk) *Collins COBUILD English Dictionary* 1987, Harper Collins Publishers, London (COBUILD)
- Sinclair, J. (főszerk.) *Collins COBUILD English Dictionary* 1995, Harper Collins Publishers, London (COBUILD)
- Summers, Della (főszerk.) *Longman Dictionary of Contemporary English*, 1995, Longman, London. (LDOCE)
- Tarr László *A kocsi története*. Budapest 1986.

Honlapok

- Nagyszótári korpusz: <http://www.nytud.hu/hhc>
- Cambridge: <http://www.cup.cam.ac.uk>, <http://www.cup.org>
- COBUILD: <http://www.cobuild.co.uk>
- Longman: <http://www.longman-elt.com/dictionaries>
- Oxford: <http://www.oup.co.uk/elt/oald>